

Terugkeer naar Assen

Over de meerwaarde van een herstelgerichte forensische behandeling voor LVB'ers

Renée Kool

1 Aanleiding

In de jaren 1990 maakten Frans en ik deel uit van de werkgroep TBS van de Coornhert-Liga. Terwijl Frans bij deze leest bleef, volgde ik een ander spoor. Jaren later sloegen we de handen weer ineen en schreven we een artikel over de toepassing van herstelrecht binnen de setting van de forensische geestelijke gezondheidszorg, meer specifiek binnen de FPK Assen.¹ Dit thema is bij mijn weten later in de vakliteratuur niet (uitgebreid) verkend.² Toch is de problematiek onverminderd actueel, niet in het minst vanwege de geconstateerde oververtegenwoordiging van licht verstandelijk beperkten (hierna: LVB) binnen de gedetineerdenpopulatie.³ Aanleiding genoeg dus om terug te grijpen op de gedachte dat herstelgerichte begeleiding en behandeling zinvol zijn bij veroordeelden bij wie sprake is van verminderde geestelijke vermogens.

De bijdrage is al volgt opgebouwd. Eerst verken ik de contouren van het resocialisatiestreven binnen het justitiële detentiebeleid (par. 2) daarna ik de oversteek maak richting de LVB (par. 3). Daarna volgt een verkenning van de grondslag van de verantwoordelijkheid en uitwerking daarvan vanuit herstelrechtelijk perspectief (par. 4) vraag of zo'n oriëntatie zinvol is voor de LVB-categorie staat centraal in de vijfde paragraaf. In de afsluitende paragraaf kom ik tot een (voorlopige) conclusie.

-
- 1 R.S.B. Kool & F.A.M.M. Koenraadt, Een herstelgerichte benadering van delinquenten met een psychische stoornis, *Proces* 2013, nr. 5, p. 304-314.
 - 2 Navraag leerde dat John Blad (EUR) en Michiel van der Wolf (RuG) enkele lezingen hebben verzorgd over het onderwerp. En onlangs verzorgde Van der Wolf, samen met bemiddelaar Manon Elbers een workshop op het Misdaadcongres 2017 van de Stichting Mens. Een quickscan naar artikelen leverde geen specifieke bronnen op.
 - 3 Deze oververtegenwoordiging geldt voor de gehele gedetineerdenpopulatie en beperkt zich derhalve niet tot het segment gedetineerden die vanwege een gediagnosticeerde LVB of andere stoornis zijn geplaatst binnen een FPK; V. Drost, P. van Haaren & W. Jongebreur, *Mensen met een licht verstandelijke beperking in het justitiële domein*, Barneveld: Significant 2016; H. Kaal, *Prevalentie licht verstandelijke beperking in het justitiedomein*, Leiden: Hogeschool Leiden 2016. Ook vanuit de reclassering vormt de LVB een aandachtspunt; <http://www.cep-probation.org/cep-europris-workshop-mental-health-prison-probation/>.

2 Resocialisatie anno 2017

Het huidige detentiebeleid kent meritocratische trekken: de door de autoriteiten ondernomen resocialisatie-inspanningen richten zich op hen die het ‘verdiene’.⁴ Uitgangspunt is de prospectieve verantwoordelijkheid: vanuit een (h)erkenning van het aangedane onrecht wordt de gedetineerde aangesproken op zijn verantwoordelijkheid om te veranderen en te investeren in zijn resocialisatie.⁵ Er is, in officiële termen, sprake van ‘Detentie en behandeling op maat’.⁶ Vertrekpunt vormt de *What works*-gedachte, later uitgewerkt in het *Risk Need Responsivity* (RNR) model. De achterliggende gedachte is dat gedetineerden baat hebben bij het aanleren van sociaal-emotionele vaardigheden, welke zij zich via binnen detentie aan te reiken cognitieve interventies eigen kunnen maken.⁷ Aangeboden interventies dienen daarom uit te gaan van drie te individualiseren basisprincipes, namelijk: (1) Welke (mate van) recidiverisico vertegenwoordigt betrokkene? (Risk principle); (2) In welke mate vult het aan te bieden programma de tekorten aan die bij betrokkene hebben geleid tot delinquent gedrag (Need principle) en (3) De mate van responsiviteit bij betrokkene voor het aan te bieden programma (Responsivity principle). Anders gezegd: om ‘werkzaam’ te kunnen zijn moet de aangeboden cognitieve interventie zowel aansluiten bij de (sociale en emotionele) tekorten en leefstijl van de gedetineerde, als zijn afgestemd op het gediagnosticeerde ‘maatschappelijk risico’ (lees: recidive) dat deze vertegenwoordigt.

In de uitwerking daarvan binnen het Nederlandse detentiebeleid ligt de nadruk echter niet op het intrinsieke leerproces en wat daarvoor nodig is, maar op het tegengaan van recidive. Op papier geldt een op empowerment en ethische transformatie gerichte een responsabiliseringsstrategie,⁸ maar de implementatie is beperkt dankzij de focus op het risicoprincipe en daaraan verbonden actu-

4 Zie o.a. M. Boone, Schurende mensbeelden. Het verantwoordelijk stellen van gedetineerden voor hun resocialisatie, in: F. de Jong & R.S.B. Kool (red.), *Relaties van gezag en verantwoordelijkheid: strafrechtelijke ontwikkelingen*, Den Haag: Boom Lemma uitgevers 2012, p. 291-307; A. Klip, De resocialisatiegedachte, *Delikt en Delinkwent* 2013, afl. 4, p. 261-269. Ook: H. Nelen, Stief- en troetelkindje. De paradoxale kanten van strafrechtelijk sanctioneren, in: J. Claessen & D. de Vocht, *Humaan strafrecht*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2012, p. 273-285, die spreekt van een ‘rank and yank’-systeem.

5 Gemakshalve hanteer ik in deze bijdrage de ‘hij-vorm’.

6 *Kamerstukken II* 2008/09, 30300VI, nr. 147 (Brief van de minister over modernisering sanctietoepassing).

7 Boone, a.w. (2012), p. 300; M.M. Boone, Effectiviteit van straffen, in: M.M. Boone, C.H. Brants & R.S.B. Kool, *Criminologie en strafrecht*, Den Haag: Boom criminologie 2016, p. 215-250. Toegespitst op de LVB-categorie: R. Diddens & X. Moonen, Gedragsinterventies, in: H. Kaal, N. Overvest & M. Broertjes, *Beperkt in de keten*, Den Haag: Boom criminologie 2017, p. 227-239.

8 F. de Jong, Responsabilisering in het Nederlandse straf-, sanctie- en detentierecht, *Ars Aequi* 2017, juli/augustus, p. 645-646.

ariële overwegingen.⁹ Boone spreekt van een tekortschieten in het naleven van het ‘specifieke responsiviteitsprincipe’, en stelt dat het beleid contra-intuïtief aandoet. Het onderliggende mensbeeld is normatief en instrumenteel en laat (te) weinig ruimte voor een op het bevorderen van leerervaringen toegesneden appèl op de gedetineerde.¹⁰ Resocialiseren zou gericht moeten zijn op het aanleren van verantwoordelijk gedrag, maar de aanvaarding van het aanbod daartoe door de individuele gedetineerde wordt beoordeeld vanuit een geobjectiveerd en gereduceerd mensbeeld waaraan de meeste gedetineerde niet, of slechts met (veel) moeite kunnen voldoen. Wanneer het afzweren van een criminele levensstijl echter wordt benaderd als een persoonlijke keuze, moet worden erkend dat dit – zoals ieder leerproces – gepaard gaat met ‘vallen en opstaan’.¹¹

‘Motivatie moet men als gevoel leren kennen en in zichzelf ontdekken’, aldus Kelk.¹² *Willen* leren van sociaal verantwoord gedrag wordt in de huidige praktijk echter onvoldoende onderscheiden van *kunnen*. Bovendien domineert het (normatieve) willen. Dit roept vraagtekens op over het wezen van de straf en de daadwerkelijke betekenis van het resocialisatiebeginsel. De kern van de straf ligt immers in de vrijheidsbeneming, bij de tenuitvoerlegging waarvan zonder onderscheid des persoons moet worden gestreefd naar resocialisatie (artikel 2 lid 3 Penitentiare Beginselenwet). Doel van de straf is (mede) te streven naar een verantwoorde terugkeer van de gestrafte.¹³ Het huidige stelsel van ‘promoveren en degraderen’ waarbinnen inspanningen van overheidswege afhankelijk zijn gemaakt van het ‘gedrag van betrokkene’ staat hiermee op gespannen voet.¹⁴

-
- 9 R. Poort & K. Eppink, *Een literatuurstudie naar de effectiviteit van de reclassering*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2009, p. 15; Boone, a.w. (2016).
- 10 Dat vormt een uitwerking van het algemene responsiviteit-principe, ofwel: het theoretisch uitgangspunt van het belang van sociaal leren en cognitieve gedragsinterventies; Boone, a.w. (2012), p. 302 resp. 291. Voorts: S. Meijer, De opmars en evolutie van het resocialisatiebeginsel, *Delikt en Delinkwent* 2015, afl. 9, p. 688-704; en voor de LVB-categorie: Diddens & Moonen, a.w. (2017), p. 227. Kritisch over het ‘modale mensbeeld’ ook: WRR, *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op zelfredzaamheid*, Den Haag: WRR 2017.
- 11 Voor een autobiografisch verslag: R. Adames, *Dader*, z.p.: uitgeverij Amadi 2016a; en *De 18 wetten van de Nederlandse bajes*, z.p.: Roffa publishing 2016b.
- 12 C. Kelk, Verschuivende mensbeelden van gedetineerden, in: J. Claessen & D. de Vocht, *Humaan strafrecht*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2012, p. 183-205 (i.h.b. p. 202).
- 13 M. Boone & W. van Hattum, ‘Promoveren en degraderen’ van gedetineerden, *NJB* 2014, afl. 31, p. 2179-2184 (i.h.b. p. 280); B. van Stokkom, Fatsoenlijk vergelden, *Tijdschrift voor Filosofie* 2017, afl. 4, p. 777-806.
- 14 Boone & Van Hattum, a.w. (2014); De Jong, a.w. (2017), p. 668; en Meijer, a.w. (2015), p. 969. Meijer wijst in dit verband op artikel 6.1.3 van het te moderniseren Wetboek van Strafvordering, waarin staat dat bij de tenuitvoerlegging van de resocialisatie rekening moet worden gehouden met het belang van de gedetineerde, het slachtoffer en de veiligheid van de samenleving. Punt van aandacht ook is haar constatering dat het Nederlandse detentiebeleid niet voldoet aan de uitgangspunten geformuleerd in de rechtspraak van het EHRM waarin het recht op resocialisatie wordt begrepen als uitwerking van de opdracht de menselijke waardigheid te waarborgen. Uit dien hoofde gelden positieve verplichtingen, die – in samenhang

3 Aandacht voor LVB'ers

Als gevolg van deze 'geobjectiveerde' benadering wordt geen recht gedaan aan het persoonlijke profiel van de gedetineerde. Dat heeft repercussies, zeker wanneer sprake is van beperkingen, zoals bij de LVB-categorie. Bekend is dat deze oververtegenwoordigd is binnen de gedetineerdenpopulatie. Naar schatting heeft 20 tot 25% van de gedetineerden verblijvende in forensisch-psychiatrische instellingen een LVB.¹⁵ Met name binnen de categorieën jeugd en plegers van zware misdrijven is sprake van oververtegenwoordiging en bekend is dat de kans op recidive zeer hoog is. Opgemerkt moet worden dat dit percentage enkel ziet op het cohort gedetineerden waarbij de diagnose LVB is gesteld en waarbij daarmee rekening is gehouden bij diens plaatsing in een penitentiaire inrichting. Aangenomen wordt dat sprake is van een dark number, en dat zich onder hen die in een 'reguliere' penitentiaire inrichting zijn geplaatst ook LVB'ers bevinden.

Het probleem bij de LVB-categorie is namelijk dat een vroegtijdige diagnose zich lastig laat stellen. Er is sprake van 'deceptive appearances' en de kennis over de LVB binnen het strafrechtelijk veld ontbreekt en/of is gefragmenteerd. Tot voor kort was geen sprake van specifieke aandacht voor LVB'ers binnen het (penitentiaire) beleid. Inmiddels is een screeningsinstrument (SCIL)¹⁶ ontworpen en zijn handreikingen opgesteld.¹⁷

Van een LVB wordt gesproken bij een IQ tussen de 50 en de 85, gepaard gaande met een beperkt aanpassingsvermogen en bijkomende sociale problematiek. Er is sprake van een verminderde werking van het werkgeheugen, verminderde aandacht, concentratie, begripsvorming, woordenschat, vermogen tot conceptualiseren, rekenen en ruimtelijk inzicht.¹⁸ Bovendien loopt de sociaal-emotionele ontwikkeling vaak achter op de cognitieve ontwikkeling. Wanneer dit niet (vroeg)tijdig wordt herkend, kan dit aanleiding geven tot

met de subsidiariteitsgedachte – aanknopingspunten bieden richting herstelgerichte detentie. Gewezen kan ook worden op internationale verplichtingen geldende jegens personen met een handicap; Overvest, a.w. (2016), p. 42-43. Deze bijdrage biedt geen ruimte voor verdere uitwerking.

- 15 Drost e.a., a.w. (2016); Kaal, a.w. (2016), p. 11-12 resp. 19. Voorts: N. Overvest. Licht verstandelijke beperking en de samenleving, in: H. Kaal, N. Overvest & M. Boertjes, *Beperkt in de keten*, Den Haag: Boom criminologisch 2017, p. 44, waar deze spreekt van het 'precariaat', een samentrekking van proletariaat en precair. Overigens is ook de kans op (herhaald) slachtofferschap vergroot; N. Spaan & H. Kaal, *Onbeperkt toegang tot recht*, Leiden: Hogeschool Leiden 2015; Drost e.a., a.w. (2016), p. 5.
- 16 Hogeschool Leiden, Factsheet SCIL op <https://www.hsleiden.nl/binaries/content/assets/hsl/lectoraten/lvb-en-jeugdcriminaliteit/factsheetjuli2015.pdf>.
- 17 Landelijk Kenniscentrum LVB, *Handreiking vroegsignalering van een licht verstandelijke beperking (LVB)*, <http://www.kenniscentrumlvb.nl/kennis-delen/actueel/item/32-handreiking-vroegsignalering-van-een-l>
- 18 J. Roos, Kenmerken en implicaties van een licht verstandelijke beperking, in: H. Kaal, N. Overvest & M. Broertjes, *Beperkt in de keten*, Den Haag: Boom criminologie 2017, p. 19-41; Didden & Mooren, a.w. (2017), par. 15.6.

ineffectieve gedragsinterventies. Dat is een punt van zorg, want in een systeem gebaseerd op het ‘verdiene van kansen’ lopen LVB’ers zodoende gemakkelijk kansen mis. Gewoonweg omdat zij de capaciteiten missen om op adequate wijze te reageren op het hulpaanbod. Dit onvermogen om te acteren in een systeem van promoveren en degraderen is, zoals Overvest stelt, schadelijk voor het zelfrespect en leidt tot persistentie van deviante leefstijlen.¹⁹ Vertaald in de terminologie van het RNR model worden zowel de *needs* als het vermogen tot *responsivity* van de LVB’er inadequaat geadresseerd, wat een opdrijvend effect heeft op de *risk*. Om die cirkel te doorbreken moet over de grenzen van het strafrechtelijk domein heen worden gekeken en een langdurend, holistisch hulpverleningsaanbod worden gedaan met nadruk op structuur en continuïteit.²⁰ Uit evaluaties blijkt echter dat in de bestaande penitentiaire programma’s nauwelijks tot geen aandacht wordt besteed aan de beperking in het aanpassingsvermogen en bijbehorende problematiek van de LVB’ers.²¹ Dat is niet alleen onwenselijk vanuit de opdracht tot resocialisatie, maar bovendien contraproductief gelet op het zeer hoge recidiverisico dat deze categorie gedetineerden vertegenwoordigt. Kortom er is gereede aanleiding tot bezinning op de aanpak van LVB’ers, ook binnen de setting van een forensische behandeling.

4 Strafrechtelijke verantwoordelijkheid vanuit herstelrechtelijk perspectief

Uit het feit dat een gedetineerde is geplaatst binnen een FPK kan worden afgeleid dat diens verstandelijke beperkingen niet onopgemerkt zijn gebleven. Dat strookt met het uitgangspunt dat de strafrechtelijke sanctie moet zijn toegesneden op de capaciteit van de justitiabele om het strafwaardige van het handelen op voorhand te onderkennen en daarnaar te handelen.²² Aangesproken worden op het nemen van verantwoordelijkheid voor criminaliteit veronderstelt dat het individu de capaciteiten heeft om te handelen en te reflecteren op zichzelf.²³ Maar niet alleen bij het opleggen van de sanctie, ook bij de invulling daar-

19 Overvest, a.w. (2017), p. 45.

20 Drost e.a., a.w. (2016), p. 6 resp. p. 21. Drost e.a. constateren dat de meeste LVB-interventies die worden toegepast in detentie eenzijdig zijn gericht op agressieregulatie en gedrag, en niet zien op verbetering op significante andere leefdomeinen (school, werk).

21 Drost e.a., a.w. (2016); Kaal e.a., a.w. (2017), p. 5.

22 D. Roef, Heeft het strafrecht wel nodig, wat de neurowetenschap ontkent? Een compatibilistisch perspectief op vrije wil, controle en verantwoordelijkheid, in: J. Claessen & D. de Vocht, *Humaan strafrecht*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2012, p. 302-304. Roef neemt de capaciteitsbenadering van Dworkin als uitgangspunt; R. Dworkin, *Justice for Hedgehogs*, London: The Belknap Press 2013, i.h.b. p. 228-229.

23 Dworkin, a.w. (2013). Vergelijkbare gedachten zijn te vinden in: P. Cane, *Responsibility in Law and Morality*, Oxford: Hart Publishing 2002; R.A. Duff, *Answering for Crime. Responsibility and Liability in the Criminal Law*, Portland: Hart 2009; en N. Lacey, Space, time and function: intersecting principles of responsibility across the terrain of criminal justice, *Criminal Law and Philosophy* 2007, vol. 1, p. 233-250.

van dient te worden uitgegaan van de capaciteiten van de veroordeelde. *Willen* moet, als gezegd, worden onderscheiden van *kunnen*, maar beide staan ook in verbinding met elkaar. Juist die (h)erkenning van de individualiteit van de justitiabele maakt het strafrecht tot recht, in plaats van blote machtoefening. Onvermogen dient te worden onderscheiden van onwil en communicatie vormt hierbij de sleutel.

Hier liggen aanknopingspunten met het herstelrecht, want dat kenmerkt zich bij uitstek door een communicatief, op inclusie gericht appelleren aan de verantwoordelijkheid van de veroordeelde.²⁴ Herstelrecht representeert hier een alternatieve, op utilistische leest geschoeide vorm van bestraffing, gericht op de aanpassing van de juridische condities.²⁵ Vergelding wordt daarbij niet uitgesloten, integendeel.²⁶ Vertrekpunt vormt de noodzaak de dader ter verantwoording te roepen voor de gepleegde rechtsschending. Anders dan in de traditionele benadering krijgt het strafrechtelijk verwijt primair concretisering in de verplichting herstel te bieden aan het slachtoffer.²⁷ Retributie wordt prospectief opgevat. Onderkend wordt dat strafwaardig handelen aanleiding geeft tot ‘straffen’, maar de vormgeving daarvan dient te zijn gericht op een zinvolle boetedoening, op het herstellen van sociale relaties en daaraan verbonden mogelijkheid tot terugkeer van de afgestrafte in de samenleving.²⁸ Vrijheidsbenaming geldt vanwege de daaraan verbonden schadelijke (neven)effecten als een subsidiaire optie.²⁹ Opsluiting vormt immers een eindige activiteit, daarom dient de ‘straf’ van meet af aan te zijn gericht op het bewerkstelligen van een

-
- 24 Dit wordt aangeduid als de maximalistische opvatting. In de minimalistische opvatting wordt toepassing van herstelrecht binnen de strafrechtelijke context afgewezen vanwege potentiële risico’s op annexatie door het op abstracte bestraffing gerichte strafrechtelijke discours; L. Walgrave, *Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship*, Devon: Collumpton 2009.
- 25 D. Cornwell, *Desert in a Reparative Frame*, The Hague: Eleven publishing 2016; V. de Mesmaecker, Het herstelrechtelijk ongelooft in het concept bestraffing, *Tijdschrift voor Herstelrecht* 2010, afl. 3, p. 37-53.
- 26 R.S.B. Kool, Herstel een communicatieve vorm van wraak, *Tijdschrift voor Herstelrecht* 2010, afl. 3, p. 24-34; B. van Stokkom, Wraak, recht en slachtofferbehoeften, *Tijdschrift voor Herstelrecht* 2012, afl. 3, p. 46-63; en De Mesmaecker, a.w. (2013), p. 39.
- 27 Cornwell, a.w. (2016), p. 34, waar deze wijst op het dualistische perspectief van het strafrecht om aangesproken te worden (dader) en aan te spreken (slachtoffer). Voorts: R. van Eijk, Oude wijn en lange tenen, in: J. Ouwerkerk e.a. (red.), *Hoe te reageren op misdaad?*, Den Haag: SDU, p. 105-119; en J. Shapland, Forgiveness and restorative justice: Is it necessary? Is it helpful?, *Oxford Journal of Law & Religion* 2016, vol. 5, p. 94-112, sprekende over ‘triadic communication’ (p. 98).
- 28 Vertrekpunt daarbij vormt een meer zinvolle communicatie uitgaande van, zoals Van Stokkom het verwoordt, ‘de vertrouwenswaardigheid’ van de dader; B. van Stokkom, Herstel, zelfcorrectie en communicatief straffen, in: B. van Stokkom (red.), *Recht en herstel*, Den Haag: Boom Juridisch uitgevers 2004, p. 287-313, i.h.b. p. 302.
- 29 J. Blad, Herstelrecht en subsidiairiteit van strafrecht, *Tijdschrift voor Herstelrecht* 2005, nr. 2, p. 14-30.

zinnvolle terugkeer. Zinvol als in het bewerkstelligen van leereffect bij de afgestrafte, én als in het (voor zover mogelijk) herstellen van de rechtsvrede.³⁰

Wanneer vrijheidsbeneming onvermijdelijk is dient de tenuitvoerlegging ervan dan ook in het teken te staan van concrete herstelactiviteiten, met daaraan verbonden dimensie van sociaal leren. Dat vertaalt zich in een zoeken naar concrete, door de gedetineerde te ondernemen activiteiten en inspanningen die zijn gericht op het realiseren van herstel richting het slachtoffer. Uitgangspunt is dat de dader en het slachtoffer – en zo mogelijk beider directe leefomgeving – worden betrokken bij het ontwerp en de uitvoering van de ‘straf’, leidende tot publiek geëffectueerde herstelarbeid en/of (geldelijke) schadeloosstelling. Anders dan bij de traditionele bestraffing is sprake van het actief ter verantwoording roepen van de dader ten overstaan van het slachtoffer en betekenisvolle anderen. In deze betrokkenheid van de ‘directe kring’ en het appèl op te leveren herstelinspanningen schuilt de kracht, maar ook de zwaarte van de herstelgerichte sanctie.³¹ Aanspraak op herintreding in de (leef)gemeenschap vergt immers dat de dader zich actief als verantwoordelijke positioneert jegens het slachtoffer en het collectief. En dat laat geen ruimte voor ontkenning of het wegkijken van verantwoordelijkheden jegens zichzelf en derden.³²

Deze herstelgedachte kan worden vertaald naar het detentieregime.³³ En dat gebeurt inmiddels ook, zij op bescheiden schaal en niet gericht op LVB’ers.³⁴ Daarmee worden kansen gemist, en niet alleen voor LVB’ers. Opgemerkt moet ook worden dat uit de evaluaties blijkt dat de huidige hersteldetentie zich be-

30 R. Kool, Herstel: een communicatieve vorm van wraak, *Tijdschrift voor Herstelrecht* 2005, nr. 3, p. 24-33; B. van Stokkom, Wraak, recht en slachtofferbehoeften, *Tijdschrift voor Herstelrecht* 2012, nr. 3, p. 46-63.

31 Dworkin, a.w. (2013), p. 109, waar deze het ontwikkelen van morele verantwoordelijkheid omschrijft als ‘a division of labour’. Zie ook Van Eijk, a.w. (2013), par. 2, over detentiarbeid’.

32 Adames spreekt van ‘naar binnen kijken’ (a.w., 2016b, p. 18). Hij stelt dat de grootste verantwoordelijkheid van de gedetineerde ligt in het, met behoud van diens authenticiteit, verbeteren van zichzelf (a.w., 2016b, p. 67-74). Zie ook: B. van Stokkom, Actieve verantwoordelijkheid in het strafrecht, *Justitiële Verkenningen* 2013, nr. 1, p. 90-105 en R.S.B. Kool, De menselijke maat, in: M.M. Boone e.a. (red.), *Discretie in het strafrecht*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2004, p. 211-227, i.h.b. p. 220-221.

33 Van Eijk, a.w. (2013), par. 2; C. Laus, *Homo ex machina*, afstudeerscriptie Universiteit voor Humanistiek, Utrecht 2013.

34 Voor een overzicht en evaluatie: A. van der Hoek & G.-J. Slump, *Restorative Justice in Europe*, Amsterdam: Restorative Justice Nederland 2016; en S. Zebel, M. Vroom & E. Ufkes, *Herstelgerichte cursussen in detentie: evaluatie van Puinruimen, SOS en Dapper*, Twente: Universiteit Twente 2016. Uit de evaluatie van Jansen e.a. uit 2006 van de pilot Herstelgerichte detentie in de PI Nieuwegein blijkt bovendien dat een ‘ernstige psychische problematiek’ destijds als contra-indicatie gold; M. Jansen, S. Hissel & G. Homburg, *Plan- en procesevaluatie Herstelgerichte detentie PI Nieuwegein*, Amsterdam: Regioplan 2006, p. 55-56. Overigens constateren Kaal e.a. dat ook de reguliere interventies niet effectief zijn voor LVB’ers; H. Kaal, W. Berghuis & R. Sepers, Licht verstandelijke beperking in het Gevangeniswezen, in: H. Kaal, N. Overvest & M. Broertjes, *Beperkt in de keten*, Den Haag: Boom criminologie, 2017, p. 183-195.

perkt tot de muren van de inrichting. Er is sprake van op gedrags- en agressie-regulatie toegesneden interventies waarvan het effect bij gebrek aan nazorg na vertrek uit de inrichting niet bekijft.³⁵

5 Terugkeer naar Assen

Hoe kan handen en voeten worden gegeven aan zo'n op herstel georiënteerde penitentiaire behandeling en bejegening van plegers met geestelijke beperkingen, zoals de LVB-categorie? Bij gebrek aan bronnen moet ik terugrijpen op de destijds door ons beschreven behandelaanpak in de FPK Assen.³⁶ Destijds bevatte dat behandelaanbod vier typen van herstel, die alle strekten ter bevordering van de (geestelijke) gezondheid, het maatschappelijk functioneren en de persoonlijke identiteit van de gedetineerde.³⁷ Ik licht hier het 'maatschappelijk herstel' en het 'persoonlijk herstel' uit. Het eerste ziet op de door de instelling te verrichten inspanningen die de integratie van de gedetineerde bevorderen. De tweede categorie heeft betrekking op het vanuit institutionele setting te bieden maatwerk, dat recht doet aan de eigen kracht en mogelijkheden van de gedetineerde. Vertrekpunt was dat hospitalisatie moest worden voorkomen. Om de gewenste terugkeer in de samenleving te bewerkstelligen werd gekozen voor een 'outreaching' aanpak, gekenmerkt door samenwerking met externe organisaties (o.a. gemeenten, woningcoöperaties, sociale diensten en arbeidsbureaus). Elementen van begeleiding en behandeling liepen daarbij vloeiend in elkaar over, en externe organisaties en particulieren werden actief betrokken bij de resocialisatie van de gedetineerde. De regie lag bij dit alles in handen van de FPK Assen.³⁸

Veel meer dan een globale indruk kan ik hier helaas niet bieden, maar dat is ook niet de insteek. Die is gelegen in de wens duidelijk te maken dat er noodzaak is en mogelijkheden voor een herstelgerichte oriëntatie binnen forensische behandeling. Daarbij valt op dat de door de FPK Assen gekozen modaliteit sterke overeenkomsten laat zien met die welke binnen het herstelrecht wordt aangeduid als conferencing.³⁹ Die methodiek wordt in eigen land vaak toegepast binnen de (justitiële) jeugdhulpverlening, maar is binnen de strafrechtelijke context minder bekend. Daar ligt de aandacht tot nog toe vooral op de herstel-

35 Jansen e.a., a.w. (2006), p. 93; Zebel e.a., a.w. (2016), p. 9-10; A. Wolthuis & M. Vandenburg, *Schade herstellen tijdens detentie*, Utrecht: Verweij-Jonker Instituut 2009.

36 Van belang is te benadrukken dat de beschreven populatie van destijds bestond uit gedetineerden met geestelijke beperkingen die met de nodige begeleiding en behandeling naar 'buiten' konden, en in de context van de behandeling (deels) buiten de inrichting verbleven. De setting van de behandeling was overwegend klinisch, maar met ambulante kenmerken.

37 Kool & Koenraadt, a.w. (2013), p. 310.

38 Kool & Koenraadt, a.w. (2013), p. 311.

39 J. Dierx & A. van der Hoek, *Mediation in strafzaken*, Den Haag: SDU 2012; I. Vanfraechem, K. Lauwaert & M. Decocq, Conferencing at the crossroads between rehabilitation and restorative justice, in: E. Zinsstag & I. Vanfraechem (eds), *Conferencing and Restorative Justice*, Oxford: Oxford University Press 2012, p. 189-203.

bemiddeling, hetgeen te verklaren is vanuit de oriëntatie op de betekenis van herstelrecht voor de strafrechtelijke afdoening als zodanig.⁴⁰ Toepassing van herstelrecht binnen detentie vraagt echter om een andere architectuur.⁴¹ Hoewel herstelbemiddeling deel kan uitmaken van de op herstel gerichte bejegening in detentie vraagt de te bewerkstelligen omslag in de leefstijl van de gedetineerde in de regel om meer. Zeker wanneer het gaat om LVB'ers, want voor hen geldt dat succesvolle interventies langdurig, consistent en gestructureerd dienen te zijn.⁴² Aanhaken bij externe risicofactoren en het op korte termijn redeneren vanuit een van het individu geabstraheerd systeem van 'promoveren en degraderen', met daarin eventueel verwerkt een 'vleugje herstel', volstaat niet.⁴³ Integendeel, waar kan worden vastgesteld dat zo'n geobjectiveerde benadering geen vruchten afwerpt voor de 'gewone' gedetineerde, geldt dat in sterkere mate ook voor de moeilijk 'lerende' LVB-categorie.

6 Afronding: het glas is half vol

Het artikel van Frans en mij uit 2010 was verkennend van aard, en dat geldt ook voor deze bijdrage. Maar er gloort hoop aan de horizon, want inmiddels loopt de strafrechtspleging langzaam maar zeker warmer voor toepassing van herstelrecht. Die receptie heeft lang geduurd en de huidige belangstelling is zeker niet van instrumentele overwegingen gespeend.⁴⁴ Daarbij komt dat toepassing van het herstelrecht binnen een forensisch-psychologische setting een extra complicatie toevoegt. De risico's die deze groep gedetineerden vertegenwoordigt zijn veelal groter, en in ieder geval anders van aard en vragen daarmee om extra aandacht.

Dat is allemaal waar, maar hoeft er niet aan in de weg te staan om met inachtneming van de opdracht recidive te voorkomen de behandeling van gedetineerden met een LVB meer te schoeien op herstelrechtelijke leest. Sterker nog, er is alle aanleiding om te veronderstellen dat een op een modaal mensbeeld toegesneden beleid van het 'verdienen' van resocialisatie niet vruchtbaar is voor deze groep. Gevoegd bij de oververtegenwoordiging van LVB'ers binnen het strafrechtelijk domein geeft dat gerede aanleiding te zoeken naar wegen langs welke sociaal leren in detentie gerealiseerd kan worden op zodanige wijze dat de opgedane vaardigheden en inzichten beklijven buiten de muren van de inrichting. Uitgangspunt daarbij blijft de maatschappelijke noodzaak

40 J.H. Crijns & R.S.B. Kool, *Afscheid van de klassieke strafrechtelijke procedure?* (preadvies NJV), Deventer: Kluwer 2017, par. 2.3.

41 Daarin ligt overigens gelet op de huidige maatschappelijke focus op bestraffing en fragmentatie van de samenleving een substantiële uitdaging. Vgl. Van Eijk, a.w. (2013), p. 113.

42 Drost e.a., a.w. (2016), p. 17; Didden & Moonen, a.w. (2017), p. 227.

43 Van Eijk, a.w. (2013), par. 2.

44 Crijns & Kool, a.w. (2017).

tot disciplineren,⁴⁵ maar dan een vorm van disciplineren die is afgestemd op de capaciteiten van het individu, in wisselwerking met de mogelijkheden die hem daartoe worden geboden vanuit de gemeenschap. Dat is noch voor de dader, noch voor het gevangeniswezen en de gemeenschap een gemakkelijke opdracht, maar wel een (maatschappelijk) noodzakelijke.

45 Zie Roef, a.w. (2012), p. 309, waar deze stelt dat reactieve attitudes en verantwoordelijkheden onlosmakelijk zijn verbonden met samenleven. Het is het samenleven dat ertoe noodzaakt het individu ter verantwoording te roepen en niet het intrinsieke besluit van de dader om verantwoording te nemen. Ook het herstelrecht is in die zin disciplinerend.